

RISTO HARISALO

Uusliberalismi – tiensä päässä vai alussa?

Väite

Pekka Pihlanto esitti LTA:n numerossa 3–4/2009, että uusliberalismi on tullut tiensä päähän.¹ Hänen mukaansa äärimuodoissaan sovellettu uusliberalistinen talousajattelu on syypää globaaliin finanssi- ja pankkikriisiin. Hän päättää artikkelinsa toteamalla, että yhteiskunnilla ei todellakaan ole enää varaa uusliberalismin aiheuttamiin ongelmiin.

Pihlanto ei kuitenkaan usko, että uusliberalismista päästäisiin pikaisesti eroon. Niin kauan kuin yliopistot tuottavat Pihlannon mielestä uusliberalismiin vihkiytyneitä asiantuntijoita – ja talouselämä niitä edellyttää – uusliberalismin oppi voi hyvin. Lisäksi uusliberalismista oppinsa ammentaneet ovat Pihlannon mukaan kyvyttömiä haastamaan omaa ajatteluaan ja etsimään sille vaihtoehtoja.

Vaikka väite uusliberalismin tuhoisuudesta ja tuomittavuudesta ei ole uusi, se on kuitenkin ajankohtainen ja kiinnostava ja siksi Pihlannon aloittamaa keskustelua aiheesta on aiheel-

lista jatkaa. Hänen avauksestaan on syytä olla kiitollinen, koska keskustelu uusliberalismista on keskustelua yhteiskunnan poliittisista ja taloudellisista perusteista. Siksi tätä keskustelua on syytä käydä jatkuvasti.

Uusliberalismi käsitteenä

Uusliberalismi on terminä ongelmallinen ja sen käytöstä olisi vihdoinkin päästävä eroon. Termi ei ole kuitenkaan ensimmäistä kertaa käytössä. Esimerkiksi ruotsalainen Eli F. Heckscher käytti käsitteparia vanha ja uusi vuonna 1921 ilmestyneessä kirjassaan *Gammal och ny ekonomisk liberalism*, jossa hän pohtii liberalismien teoreettista ja käytännöllistä kehitystä.²

Liberalismin syntyä koskevaa kiistaa on vaikea ratkaista kaikkia tyydyttävällä tavalla. Jos laskenta aloitetaan Adam Smithistä, liberalismilla on takanaan jo yli 200 vuoden älyllinen historia. Laskennassa voidaan mennä vieläkin kauemmaksi taaksepäin historiassa.

¹ Pihlanto 3–4/2009.

² Heckscher 1921.

Liberalismin pitkä historia osoittaa ainakin kolme asiaa. Näistä ensimmäinen on se, että liberalismi on hyvin elinvoimainen ja että siihen on sisältynyt huomattava teoreettinen ja käytännöllinen potentiaali. Toiseksi liberalismi on kehittyessään tarjonnut monia mahdollisuuksia puhua vanhasta ja uudesta liberalismista. Kolmas asia on se, että liberalismi ei ole suinkaan monoliittinen ajattelutapa, vaan siihen sisältyy erilaisia teoreettisia suuntauksia.³

Edellä sanotun perusteella on harhaanjohtavaa puhua uusliberalismista täsmentämättä sitä, mihin liberalismiin koulukuntaan kritiikki tai tarkastelu kohdistuu. Määre *nykymuotoinen* ei auta kohdistamaan tarkastelua oikeaan osoitteeseen. Kun sanotaan, että uusliberalismi on tullut tiensä päähän, tarkoitetaanko, että mm. Adam Smithin, David Ricardon, William Röpken, Ludwig von Misesin ja Friedrich A. Hayekin opit olisi myös syytä heittää romukoppaan?

Väite että yliopistoissa opetetaan uusliberalismia hallitsevana taloudellisena ja poliittisena oppina, tuskin kestää kriittistä tarkastelua. Ruotsalainen Torbjörn Nilsson selvitti mitä aiheita käsitteleviä kirjoja oli Tukholman yliopiston hyllyillä vuonna 2001. Kaikista kirjoista sosialismia ja vallankumouksellista kommunismia käsitteleviä kirjoja oli lähes 30 % kaikista kirjoista, mutta liberalismia vain 3,5 %.⁴ Liberalismia käsitteleviä kirjoja ilmestyy vähemmän kuin sitä väheksyviä ja sille vaihtoehtoja tarjoavia kirjoja ja tutkimuksia.

Liberalismi ei meilläkään pärjää hyvin. Meillä on tehty vain muutamia harvoja liberalismia käsitteleviä pro gradu -töitä ja väitöskirjoja kahden viimeisen vuosikymmenen aikana.

Yliopistojen opetuksesta saa hakemalla hakea liberalismia myönteisesti käsitteleviä kursseja. Vähäinen taitaa olla myös liberalismiin myönteisesti suhtautuvien professoreiden ja muun opetushenkilökunnan lukumäärä maamme yliopistoissa ja ammattikorkeakouluissa.

Neoklassinen talousteoria, jonka oletukset ovat ristiriidassa liberalismiin kanssa, hallitsee yliopistojen taloustieteellistä opetusta ja tutkimusta. Tutustuminen liberalismia koskevaan kritiikkiin antaa aiheen epäillä, että sitä syytetään neoklassisen ajattelun periaatteista ja sovellutuksista. Toisin kuin neoklassinen ajattelu, liberalismi ei usko ihmisten kaikkietävyteen ja kykyyn maksimoida valintansa. Ajatus, että tehokkuus määrittää markkinoiden perimmäisen hyvyyden, on vieras liberalismille, mutta ei neoklassiselle ajattelulle.

Liberalismin hylkäämisen kustannukset

Väitettä, että uusliberalismi on tullut tiensä päähän ja se voidaan heittää romukoppaan, kannattaa harkita huolellisesti ennen sen hyväksymistä. Jos neuvo otetaan todesta, liberalismin mukana menee kaatopaikalle myös paljon sellaista, josta yhteiskunnan häiriötön, mutta hidaskas kehitys on olennaisesti riippuvaista. Koska tälle näkökulmalle ei yleensä anneta arvoa, se on syytä nostaa esille.

Liberaalit ajattelijat ovat olleet ensimmäisten joukossa, elleivät peräti ensimmäisinä, vastustamassa poliittisen vallan keskitystä, itsevaltaista hallintotapaa ja julkisen vallan mielivaltaista käyttöä. Näiden torjumiseksi he ovat suosittelleet demokratiaa ja perustuslaillista hallintovaltaa. Poliittisen vallan hajautus, vapaa poliittinen kilpailu ja julkisen toiminnan sitominen perustuslakiin ovat liberalismiin vahva henkistä perintöä. Nämä asiat on yleensä tapa-

³ Ks. esim. Harisalo & Miettinen 1997.

⁴ Nilsson 2002.

na unohtaa, kun uusliberalismia tarkastellaan kriittisesti ja hyvin suppeasti. Tämä perintö menetetään, jos liberalismista on luovuttava.

Liberalismi on puolustanut yrittäjyyttä, yksityistä omistusoikeutta, vapaata hintajärjestelmää ja kysynnän ja tarjonnan vapautta. Ne ovat aineellisen elintason mahdollistavia instituutioita. On vaikea löytää toista teoriaa, joka olisi puhunut näiden asioiden puolesta yhtä johdonmukaisesti kuin liberalismi. Ihmiskunnan historiassa ei liene kansakuntaa, joka olisi kyennyt tarjoamaan kansalaisilleen kestävästä elintason ilman näitä instituutioita. Valtio, joka rajoittaa niiden toimintaa tai hylkää ne kokonaan, suistaa yhteiskunnan kaaokseen, mielivaltaan ja tyranniaan.

Valtiot sääntelevät kaikkialla edellä mainittuja mahdollistavia instituutioita. Julkinen sääntely yhteiskunnallisine mukautumiskustannuksineen⁵ on lisääntynyt ja laajentunut kaikissa teollisuusmaissa 1900-luvun alusta alkaen. Tämä sääntely rikkoo lainalaisuuden periaatetta (rule of law), jota liberalismi erityisesti puolustaa, koska sen tavoitteena on kohdella kansalaisia mahdollisimman tasa-arvoisesti lain edessä. Se torjuu positiivista ja negatiivista diskriminaatiota⁶, jonka avulla yritysjohtajat haluavat saada lainsäätäjiltä täsmällistä apua kilpailun rajoittamiseksi ja hintojen nostamiseksi. Adam Smithin mukaan yritysjohtajilla on luontainen halu vehkeillä yleistä etua vastaan, pyrkimys, jolle taas poliittiset päättäjät ovat yleensä olleet myötäsukaisia.

5 Yhteiskunnallisilla mukautumiskustannuksilla tarkoitetaan sitä, kuinka paljon kustannuksia sääntelyn noudattaminen aiheuttaa yrityksille ja kansalaisille. Yksittäinen pykälä voi aiheuttaa yrityksille huomattavia kustannuksia.

6 Positiivinen diskriminaatio tarkoittaa, että valtio antaa edun muutamille, mutta ei kaikille. Negatiivinen diskriminaatio tarkoittaa, että valtio asettaa jollekin, mutta ei kellekään, ylimääräisen taloudellisen rasitteen tai toiminnan esteen.

Liberalismin suosiman sääntelyn purkamisen – deregulaation – ideana on korvata diskriminoivat säännöt kansalaisten tasa-arvoa lain edessä vahvistavilla säännöillä. Peruste on se, että diskriminoivat säännöt rajoittavat inhimillistä kekseliäisyyttä, vääristävät kilpailua, suosivat tuottajia kuluttajien sijasta ja vaikeuttavat kansalaisten mahdollisuuksia tyydyttää tarpeitaan.

Jos liberalismista luovutaan, on luovuttava samalla myös siitä käsityksestä, että valtion on kohdeltava kansalaisiaan tasa-arvoisesti ja että valtion tehtävänä on vähentää lakeihin sisältyvää positiivista ja negatiivista diskriminaatiota. Liberalismista luopuminen luo siten markkinat poliittiselle mielivallalle, jossa vain vahvimmat, röyhkeimmät ja nopeimmat voivat diskriminoida lakeja säätämällä ajaa omaa etuaan muiden kustannuksella.

Vapaus on liberaaleille kallis ja puolustamisen arvoinen asia. On tuskin toista teoriaa tai aatesuuntaa, joka olisi tehnyt ihmisten vapauden eteen enemmän työtä kuin liberalismi. Liberalismi puolustaa ihmisten vapautta tässä ja nyt eikä jossain tulevassa yhteiskunnallisessa tilassa, jonka saavuttamiseksi ihmisten on uhrauduttava ja tehtävä jopa epäinhimillisiä tekoja. Vapaus ei tee ihmisistä itseriittoisia eikä muista piittaamattomia, vaan se sallii heidän käyttää kykyjään, tietoaan ja oivalluksiaan tavalla, joka parhaiten vastaa heidän omaa elämäntilannettaan. Tulkinna on kaukana niistä käsityksistä, joilla liberalismin vapautta vähätellään.

Vapaus on arvokas asia kaikille, ei pelkästään oman etunsa tunteville vahvoille yksilöille. Liberaalit ajattelevat, että jokainen ihminen, jopa heikoin, vähäisin ja puolustuskyvyttömin, haluaa olla mahdollisimman vapaa päättämään asioistaan. Tämä edellyttää, että ihmisten vapauden alaa on kaikin keinoin vahvistettava.

Valtiot tukevat vapautta erilaisin institutionaalisiin käytännöihin, joiden avulla Freedom House mittaa vuosittain vapauden edistämistä maailman maissa luokittelemalla ne täysin vapaisiin, osittain vapaisiin ja vapaudettomiin. Freedom Housen viimeisin raportti on huolettavaa luotettavaa.⁷ Se osoittaa, että vapauden ja ihmisoikeuksien tila on heikentynyt neljättä vuotta peräkkäin kaikkialla, samalla kun autoritaarinen demokratia on vallannut alaa liberaalilta demokratialta.

Robert Kagan, yksi tunnetuimmista kansainvälisen politiikan asiantuntijoista, on hyväksynyt tosiasiana autoritaarisen demokratian voittokulun maailmalla. Hän vaatii, että liberaalien demokratioiden on luovuttava globaalista koordinaatiosta ja yhteistyöstä patoamisen, kilpailun ja vastakkainasettelun hyväksi. Käytännössä tämä johtaa vapaan kaupan rajoittamiseen ja protektionismiin. Liberalismin vastustajat suhtautuvat kielteisesti vapaaseen kauppaan ja myönteisesti protektionismiin, koska protektionismi selittää ainakin osan valtioiden välisistä kahnauksista ja väkivaltaisuuksista.

Uusliberalismi globaalin finanssi- ja pankkikriisin selittäjänä

Uusliberalismi on yleisesti julistettu syylliseksi globaaliin finanssi- ja pankkikriisiin. Kriisi syntyi, koska liberalismi vapautti markkinat sääntelystä, mahdollisti ahneuden ja avasi tien rikollisille mielille. Pitävätkö väitteet paikkansa?

Väite uusliberalismin syyllisyydestä voidaan hyväksyä, jos sääntelyä olisi todella vähennetty, sääntelystä vastaavien viranomaisten lukumäärä oli pienentynyt ja sääntelyn mukau-

tumiskustannukset olisivat laskeneet. Vastoin yleistä käsitystä esimerkiksi Yhdysvalloissa Federal Registerissä olevien sääntöjen lukumäärä on vain lisääntynyt. Presidentti Bush jr. kasvatti liittovaltion sääntelyä keskimäärin 1000 sivulla joka vuosi kahdeksanvuotisen virkakautensa aikana.

Yhdysvaltain liittovaltiossa sääntelyviranomaisten lukumäärä kasvoi 38 % vuodesta 2000 vuoteen 2004 eikä kehitys ole pysähtynyt. Tällä hetkellä liittovaltion hallinnossa neljännesmiljoona virkamiestä vastaa sääntelyn toimeenpanosta.

Liittovaltion sääntelyn mukautumiskustannuksista on esitetty erilaisia arvioita, mutta yhteistä niille on kuitenkin kasvava suunta. Esimerkiksi mukautumiskustannusten arvioitiin olevan 648 miljardia dollaria vuonna 2004. Ne kasvoivat 19 % vuodesta 2000 vuoteen 2004. Finanssi- ja pankkisektorin ja ympäristönsuojelun sääntelyn mukauttamiskustannusten arvioidaan olevan noin 2/3 kaikista vastaavista kustannuksista.

Kehitys on ollut samansuuntaista myös Suomessa, mutta huomattavasti pienemmässä mittakaavassa. Vuonna 1995 Turun yliopistossa tehdyn tutkimuksen mukaan sääntely aiheutti maan pk-yrityksille noin 5 miljardin markan mukautumiskustannukset. Summa on likipitään sama kuin valtiolta vaadittu elvytyspanos 90-luvun laman korjaamiseksi. Vuonna 2008 tehdyn tutkimuksen mukaan sääntely aiheuttaa suomalaisyrityksille 3,5–5 miljardin euron kustannukset vuosittain.

Yleisesti uskotaan, että valtiot ovat kaikkialla heikentyneet ja markkinavoimat vahvistuneet, koska ne seurasivat presidentti Ronald Reaganin ja pääministeri Margaret Thatcherin esimerkkiä valtion tehtävien purkamisessa. Tässä tehtävässä kumpikaan ei oikein onnistunut.

⁷ Ks. The Economist, January 16th – 22nd, 2010, s. 54–56.

Presidentti Bush jr. onnistui lisäämään julkista kulutusta enemmän kuin yksikään presidentti Lyndon B. Johnsonin jälkeen.

Jos sääntelyn purkaminen ei selitä finanssi- ja pankkikriisiä, jäljelle jää vielä uusliberalismin vapauttamat kaksi voimaa, ahneus ja rikollisuus. Ahneus on mahdollista hyväksyä, jos se olisi aiheuttanut kaikilla inhimillisen elämän aloilla samanlaista tuhoa kuin finanssi- ja pankkisektorilla. Näin ei kuitenkaan näytä käyneen.

Ahneus on ominaisuus, jota ihmiset kantavat mukanaan. Se ei ole ominaisuus, jonka liberalismi aktivoi ja jota muut voimat patoavat. Liberalismi olettaa, että markkinatalous pystyy parhaiten hillitsemään ahneutta ja kanavoimaan sen yleiseksi hyödyksi. Tästä voi vakuuttua vertaamalla esimerkiksi pyramidihuijauksiin meneviä summia valtioiden epäonnistumisten ja virheiden kustannuksiin.

Kun liberaaleja syytetään ahneudesta, on hyvä muistaa Adam Smithin esimerkki. Hän eli vaatimattomasti ja oli vieraanvarainen. Hän harjoitti hyväntekeväisyyttä siitä numeroa tekemättä. Kun hän lopetti opettamisen ennen aikaisesti, hän antoi osan opiskelijoiden maksamista mak-suista takaisin. Hän huolehti läheisistään. Smithin esimerkkiä ovat monet ajan saatossa seuranneet.

Hänen esimerkkinsä on kaukana siitä, mistä uusliberaaleja nykyään syytetään. Siihen ei sisälly ajatus ”minulle kaikki mitä ylipäättään voin saada”. Siihen ei sisälly itsekkyyys ja piittämättömyys inhimillisistä moraalisaännöistä. Siihen ei sisälly ajatusta, jonka mukaan jokainen on oman onnensa seppä. Jo ennen Karl Marxia liberaalit ajattelijat miettivät keinoja osattomien taloudellisen aseman parantamiseksi. Liberaalit eivät ole vaatineet etuja itselleen, vaan muille jopa oman etunsa kustannuksella.

Jos liberalismi olisi otettu todesta, käyttäytyisimme eri tavalla monessa asiassa.

Väite, jonka mukaan uusliberalismi avasi sääntelyn purkamisen myötä tien rikollisille keinoille hankkia rahaa, ei kestä kriittistä tarkastelua. Rikollisuus on ollut alhaisinta juuri liberaaleissa maissa, koska niissä on kunnioitettu kanssaihminen henkeä ja omaisuutta. Sääntely ei estä rikollisuutta, koska on ihmisiä, jotka ovat syystä tai toisesta valmiit rikkomaan sääntöjä tavoitteittensa toteuttamiseksi. Jos sääntely todella estäisi rikokset, esimerkiksi liikenteessä tarvittaisiin vain yksi sääntö: Älä riko sääntöjä.

Sääntelyn lisääminen ei estä rikollisuutta, koska käytännössä juuri se aiheuttaa epätoivottavia ilmiöitä kuten rikollisuutta. Kun sääntely muuttuu monimutkaiseksi, ihmiset voivat rikkoa tietämättään joitain sääntöjä. Kun sääntely aiheuttaa mukautumiskustannuksia, ihmisten on luonnollista etsiä keinoja niiden välttämiseksi. Kun ihmiset pitävät sääntöjä epäoikeudenmukaisina, se voi yllyttää joitakin ottamaan riskin niiden rikkomiseksi. Ongelmia syntyy, kun edes virkamiehet eivät ole yksimielisiä siitä, minkä säännön mukaan jokin asia olisi ratkaistava tai kuinka tiettyä pykälää olisi asiassa tulkittava.

Yhteenveto ja pohdinta

Edellä sanotun perusteella on kohtuutonta syyttää liberalismia globaalista finanssi- ja pankkikriisistä. Vaikka liberalismiin syyllisyydestä on tullut yleinen totuus, mieli on syytä pitää avoimena muille selityksille. Yleensä suuren mittaluokan yhteiskunnallisissa asioissa ensimmäiset selitykset osoittautuvat aikaa myöten riittämättömiksi ja jopa virheellisiksi, kun uutta ymmärrystä kertyy asioiden syy- ja seuraussuhteista. Tämä kokemus olisi hyvä pitää mielessä.

Liberalismin puolustamasta markkinataloudesta on helppoa tehdä syntipukki erilaisiin

DISCUSSION

ongelmiin. Ihmiset näkevät ja kokevat konkreettisesti mitä yritykset tekevät ja mitä niissä tapahtuu. Yritykset lomauttavat ja sanovat irti työväkeä. Ne siirtävät tuotantoaan ulkomaille. Ne ansaitsevat huomattavia voittoja ja tekevät kursseja. Koska kaikki nämä ilmiöt tapahtuvat välittömästi ihmisten silmien edessä, heidän on luonnollista ajatella, että yritykset ovat itse syy-päitä epätoivottuihin ilmiöihin.

On kuitenkin mahdollista, että asiat ovat kehittyneet usein pitkän ajan kuluessa ennen kuin niiden haitalliset vaikutukset ovat tulleet ilmi. Se, mitä yrityksissä ja taloudellisessa elämässä tapahtuu, on siten monien erilaisten voimien yhteisvaikutuksen tulosta. Jopa puolueettomien tarkkailijoiden voi olla vaikea olla peril-

lä tästä monimutkaisesta ja moniulotteista prosessista. Siksi he eivät näe esimerkiksi poliittisten voimien vaikutusta keskeisinä pitämissään yhteiskunnallisissa ongelmissa. ■

Lähdeluettelo

The Economist, Democracy in decline: Crying for freedom. January 16th – 22nd, 2010.

HARISALO, RISTO & MIETTINEN, ENSIO, Klassinen liberalismi. Tampere University Press (Vammala 1997).

HECKSCHER, ELI F., Gammal och ny ekonomisk liberalism. P. A. Norstedt & Söners förlag (Stockholm 1921).

NILSSON, TORBJÖRN, Anfall eller försvar? Högern i svensk politik i 1900-talet. Santérus Förlag (Stockholm 2002).

PIHLANTO, PEKKA, Nykymuotoinen uusliberalismi tiensä päässä? Liiketaloustieteellinen Aikakauskirja 3–4/2009.